

Yaschik N.V. Golden woven braid of the XI-XIII century in exposition of archeological museum of National Reserve «Hlukhiv»

The article is devoted to researching and restoration of golden woven braid fragments of the XI-XIII century.

Key words: *clothe fragments, archaeological textiles, silk material.*

29.03.2011 р.

УДК 621.223.5: 94(477.4) «18»

О.М. Жам

МЛИНИ СІВЕРЩИНИ У МУЗЕЇ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА «ПЕРЕЯСЛАВ»

У статті аналізуються особливості млинів Сіверщини із колекції Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

Ключові слова: *водяний млин, вітряний млин, музей, колекція, пам'ятка архітектури.*

Культурні та технолого-економічні інновації, досвід пошуку нових технологій, пов'язаний із екологічною проблематикою, спонукає до всебічної історико-культурної, соціально-економічної реконструкції традиційних для України ремесел та промислів, зокрема млинарства. Особливо актуальною є реконструкція регіональних ознак млинарства. Звернення до історико-культурного ареалу Сіверщини в контексті млинарської практики дає багато локального матеріалу для метакультурного та метаекономічного аналізу етнокультури України. Історико-фактологічна актуальність обраної теми визначається також недостатністю висвітлення млинарської тематики у вітчизняній історіографії. Відсутні праці, у яких міститься комплексний аналіз проблем виникнення, становлення, функціонування млинарських закладів. Зміни в системі господарювання сприяли практично повному зникненню традиційного млинарства в Україні. Тому надзвичайно важливо зібрати і зберегти для історії інформацію про цей важливий народний промисел.

Найбільш ефективною формою збереження архітектурних пам'яток культури вважаються музеї народної архітектури та побуту, до яких перевозяться об'єкти, які з різних причин важко зберегти на місцях їх первинного розташування. Перший в Україні Музей народної архітектури та

побуту було створено у 1964 р. в м. Переяслав-Хмельницькому Київської області. Колекція млинів цього музею є однією з найчисельніших в Україні і нараховує 17 одиниць (15 – вітряні, 2 – водяні млини). Її вивченням займався автор статті [1; 2; 3; 4; 5]. В колекції представлені млини різних областей України. В своїй єдності вони являють велике розмаїття конструктивних типів, стилів, прийомів народного будівництва, розмірів, форм, художніх деталей.

Історична доля музейних млинів подібна. Збудовані вони протягом XIX ст. заможними селянами чи сільськими громадами для власних потреб. У 30-х рр. XX ст. були усупільнені. У 60-80-х роках виявлені, перевезені і відновлені реставраторами та науковцями переяславського скансена. Суворо дотримуючись принципів відбору, переміщення і відновлення млинів, музейні працівники зберегли у незмінному вигляді їх своєрідний вигляд та документальну точність, майстерно вписали споруди у ландшафт змодельованого села Середньої Наддніпрянщини XIX ст.

Помітне місце в музейній колекції посідають млини Сіверщини – три вітряки (с. Довжик, Липово-Долинський р-н, Сумська обл., с. Ярославець, Кролевецький р-н, Сумська обл., с. Ліски, Менський р-н, Чернігівська обл.) і один водяний млин з с. Гамаліївка Шосткинського р-ну Сумської обл.

Першим із Сіверського краю до музейної колекції потрапив вітряк з с. Ярославець Кролевецького р-ну Сумської обл. (акт обстеження від 10.07.1968 р.). З'явився він завдяки небайдужій до проблем збере-

Вітряк с. Ярославець Кролевецького району Сумської обл.

ження української культури людині – В.Д. Коваленку. У 1968 р. він написав листа до директора Переяслав-Хмельницького історико-культурного заповідника М.І. Сікорського та завідувача Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини М.І. Жама, в якому поінформував про означений вітряк і навіть подав його схематичне креслення: «Спешите приобрести такой экспонат. У Вас такого нет. Внутри мельницы все в сохранности, она под замком. Прошу Вас, не теряйте время, действуйте побыстрее. Ехать по бетонной дороге на Москву до Кролевца Сумской области. От Кролевца 18 км к Ярославцу...» [10]. І дійсно, вітряк був вартий уваги. Музейну колекцію вітряних млинів, яка на той час нараховувала 7 одиниць, поповнив перший вітряк шатрової конструкції («голландка»). На відміну від вітряків «стовбової конструкції», у шатрових млинів повертається навколо осі лише верхня частина споруди (так звана «шапочка» з крилами).

Ярославецький вітряк був збудований в кін. XIX ст. місцевими майстрами на кошти заможного селянина. Призначався для помелу зерна селянами за «мірчук» (1/10 частина перемеленого зерна). Знаходився на околиці села. Під час колективізації був усуспільнений. До 1968 р. належав колгоспу ім. Щорса. В конструктивному плані двоповерховий, на один постав, виконаний із добірної деревини, восьмигранний, чотирикрилий, на один постав. В основі – невисокий зрубний восьмимерик. Над ним піднімається восьмикутний двоярусний каркас, звужений до верху і обшитий вертикально дошкою-шалівкою. Дах конічної форми, двосхи-

Вітряк с. Ліски Менського району Чернігівської обл.

лий, з ломаними фронтонами, критий залізом. На рівні зрубного восьмирика – вхідні двері із двох стулок, скріплені горизонтально металевими пластинами. Заводня складається з трьох жердин, нижні кінці яких скріплені, а верхні розведені та прикріплені до даху з крилами. Висота – 5,6 м, довжина основи – 5 м, ширина основи – 4,80 м, площа – 24 м², об'єм – 134 м³ [8, 1-3].

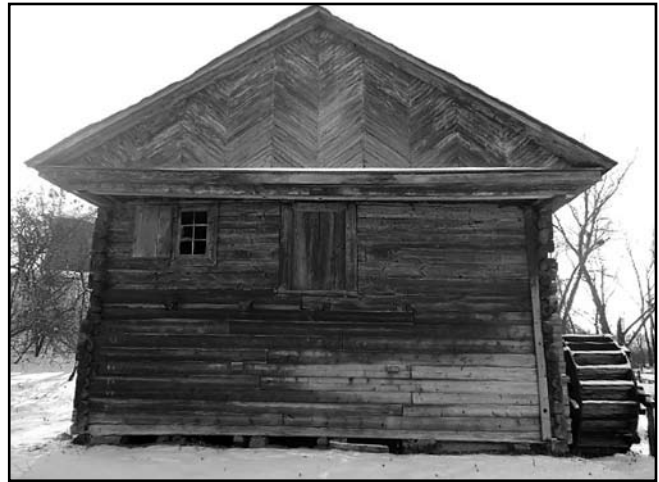
Наступного 1969 р. музейну колекцію поповнив вітряк з с. Ліски Менського р-ну Чернігівської обл. (акт обстеження від 01.12.1969 р.). Вітряк був виявлений учасниками спільної експедиції науковців Переяслав-Хмельницького Історичного музею (у складі: М.І. Жам, В.П.Шаблевський, О.І. Юзвікова, В.А. Юзвіков, Л.С. Чередніченко, Т.А. Козачківська) та науковців новостворюваного музею-скансена в с. Пирогово під Києвом. В ході 10-денної експедиції в села Козелецького, Менського, Сошницького, Новгород-Сіверського, Прилуцького районів Чернігівської обл. переяславські музейники ділилися з київськими колегами досвідом по збору етнографічних експонатів, архітектурних пам'яток. Натомість київський музей оплачував відрядження учасникам експедиції та забезпечував транспортом. В результаті пошукової роботи було зібрано понад 500 експонатів. Їх переважну більшість було передано до київського музею, а ряд унікальних пам'яток знайшли місце в експозиції переяславського скансена [11]. Так, на хуторі Ліски Менського р-ну був виявлений унікальний вітряк середини XIX ст. задовільного збереження типу «голландка», що мав вигляд могутньої рубленої, з обтесаних осинових кругляків, восьмигранної з вертикальними стінами башти. Таку форму мали дерев'яні вежі замків у XVI-XVIII ст. Він відноситься до найстаріших типів вітряків [12, 80]. Це типова споруда для місцевостей, багатих на деревину. Вітряк триповерховий, дах восьмихилий, фігурний, раніше критий соломною, нині – залізом. Фронтон один, пірамідальної форми, виступає продовженням однієї з восьми зрубних стін. У верхній частині фронтону даху розміщена «голова» валу з двома підраменками. Освітлюється будівля за допомогою невеликих (на товщину колоди) отворів на рівні всіх трьох поверхів. Заводня складається з трьох жердин. Нижні її кінці з'єднані, а верхні розведені і закріплені на корпусі даху. Висота будівлі – 6 м, довжина – 4,60 м, ширина 4,60 м, площа – 21,16 м², об'єм – 127 м³. Незважаючи на значні розміри, у млині лише одна пара жорен. Він, за свідченням мірошників М.І. Прищепи та А.А. Дудки, при середньому вітрі перемелював до 3-х ц зерна за годину. Збудований вітряк чернігівськими майстрами на кошти сільської громади. У 20-х роках XX ст. куплений братами-середняками, демонтований і перевезений до с. Ліски Менського р-ну Чернігівської обл. Знаходився на околиці села. Під час колективізації

Вітряк с. Довжик Липово-Долинського району Сумської обл.

був усупільнений. До 1969 р. належав колгоспу «Червона зірка». Цікавою особливістю вітряка був розбірний характер конструкції. Млин цей кілька разів продавався, демонтувався і перевозився в іншу місцевість. Незважаючи на багатство будівельного матеріалу, він має скромний зовнішній вигляд. Споруда відрізняється монументальністю, міцністю і надійністю конструкції, стійкістю до руйнації, не містить ніяких декоративних прикрас [6].

У 1969 р. до музею було перевезено вітряк стовпової конструкції із с. Довжик Липово-Долинського р-ну Сумської обл. (акт обстеження від 08.08.1971 р.). Збудований на поч. XX ст. місцевими майстрами на кошти селянина-середняка с. Довжик. Знаходився на околиці села. Під час колективізації був усупільнений. До 1971 р. належав колгоспу ім. Леніна. Вітряк з с. Довжик двоповерховий, каркасний, стіни в закидку із дубових пластин (за якістю не поступається зрубним конструкціям), чотиригранний, шестикрилий, на один постав. Зведений на невисокому зрубному колодазі. У 30-х роках XX ст. був перебудований з одноповерхового у двоповерховий. У новій споруді спеціально підкреслено двоповерховість за допомогою горизонтальних брусів, які відокремлюють поверхи, і двох відкритих галерей фасадної сторони, розміщених одна над одною на рівні нижнього і верхнього поверхів. Дах двосхилий, піввальмовий, вертикально критий дошками. На ганок першого поверху ведуть невисокі сходи. Замість заводні – «журавель». Інші елементи архітектурних прикрас

Водяний млин с. Гамаліївка Шосткинського району Сумської обл.

відсутні. Вже сама незвичність форм і пропорцій будівель привертає увагу. Висота вітряка – 6,50 м, довжина – 4,45 м, ширина – 3,60 м, площа – 16,02 м², об'єм – 104,13 м³ [7].

У 1972 р. перевезений, встановлений та реконструйований на території Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини водяний млин з с. Гамаліївка Шосткинського району Сумської обл. Збудований на поч. XIX ст. на кошти громади цього села, яка згодом продала млин монастирю, взявши натомість менший водяний млин. Після колективізації млин був усупільнений. Стояв на річці поруч із селом. Обслуговувався двома мірошниками і монахиною. За конструкцією наливний. В основі три вали. Два вали обслуговували 2 жорнові постави, один вал – крупорушку. В даний час зберігся лише один вал з наливним колесом. Стіни зроблені з масивних тесаних плашок, покладених в зруб, кругляками в середину будівлі. Двоповерховий. На першому поверсі є двері на винос борошна, на другому поверсі – для внесення зерна. Другий поверх на чільній і тильній стороні має по вікно. Дах двохсхатний, критий бляхою. Висота – 4,5 м, ширина – 4,72 м, довжина – 8,81 м, площа – 18,6 м², об'єм – 83,7 м³ [9].

Млини Сіверщини із колекції Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» є типовими зразками традиційних вітчизняних борошномельних млинарських закладів XIX ст. з їх окремими специфічними регіональними рисами. Зібрані у музейній колекції вітряні млини, при загальній для них типовості для народного млинобудування України і тих регіонів, де вони побутували, виділяються своєю яскраво вираженою індивідуальністю, своєрідністю архітектурно-конструктивних форм, самобутністю декорування. Разом з тим, основні технічні параметри, продуктивність, розташування, соціальний статус власників всіх цих млинів мало чим відрізняються.

Кожен млин окремо (як і колекція в цілому) становить значний науковий інтерес для дослідників різних напрямків і викликає шире зацікавлення у відвідувачів музею.

УДК 445.48

Л.О. Годліна
Н.Л. Зайка

Посилання

1. Жам О.М. До історії українського вітряка // Переяславська земля і світ людини. – Переяслав-Хмельницький, 1998. – С. 214-216.
2. Жам О.М. Млинарські споруди Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» // Матеріали I-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції «Збереження пам'яток науки і техніки в музеях: історія, досвід, перспективи» – К., 2001. – С. 9-14.
3. Жам О.М. Колекція вітряних млинів Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» // СВЯТИЙ. ВІЧНИЙ. СУЩИЙ... / НІЕЗ «Переяслав». Зб. наук.-популяр. статей. Вип. 1. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – С. 41-47.
4. Жам О.М. Боршномельне виробництво в історичному розвитку // Наукові записки з української історії. Вип. 10. – Переяслав-Хмельницький, 2000. – С. 95-106.
5. Жам О.М. Млинарська техніка: історія, досвід, перспектива // Матеріали 2-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні питання історії техніки». – К., 2003. – С. 102-104.
6. НІЕЗ «Переяслав». Фонди. Інвентарна група «Пам'ятки архітектури», № 40 «Вітряк, с. Ліски Менського району Чернігівської області». – 1969 р.
7. НІЕЗ «Переяслав». Фонди. Інвентарна група «ПА», № 46 «Вітряк, с. Довжик Липово-Долинського району Сумської області». – 1971 р.
8. НІЕЗ «Переяслав». Фонди. Інвентарна група «ПА», № 37 «Вітряк, с. Ярославцевь Кролевецького району Сумської області». – 1968 р.
9. НІЕЗ «Переяслав». Фонди. Інвентарна група «ПА», № 36 «Водяний млин, с. Гамаліївка Шосткинського району Сумської області». – 1972 р.
10. НІЕЗ «Переяслав». Фонди Лист В.Д. Коваленка М.І. Сікорському та М.І. Жаму (1968 р.).
11. НІЕЗ «Переяслав». Фонди. Жам М.І. Від інтер'єру житла до музею просто неба (спогади).
12. Таранушенко С.А. Вітряки // Народна творчість та етнографія. – 1958. – № 1. – С. 80-82.

Жам О.М. Мельницы Северщины в Музее народной архитектуры и быта Среднего Поднепровья Национального историко-этнографического заповедника «Переяслав»

В статье анализируются особенности мельниц Северского края из коллекции Музея народной архитектуры и быта Среднего Поднепровья Национального историко-этнографического заповедника «Переяслав».

Ключевые слова: водяная мельница, ветряная мельница, музей, коллекция, памятник архитектуры.

Zham O.M. Mills in the Sivershchyna in Museum of architecture and life of the Middle Highlands of the Dnipro National historic-ethnographic reserve «Pereiaslav»

The article is characterized peculiarity of mills in the collection of Museum of architecture and life of the Middle Highlands of the Dnipro National historic-ethnographic reserve «Pereiaslav».

Key words: water-mill, windmill, museum, collection, monument of architecture.

30.03.2011 р.

РУШНИКИ-БОЖНИКИ СІВЕРЩИНИ ІЗ КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА «ПЕРЕЯСЛАВ»

У статті проаналізовано збірку народних рушників-божників Сівєрщини та подано каталог збірки.

Ключові слова: рушники-божники, композиція, орнамент, каталог.

Рушники-божники Сівєрщини у колекції народного рушника Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (далі НІЕЗ «Переяслав») складають невелику частку фондової збірки (28 одиниць). До НІЕЗ «Переяслав» (у 1960-х – 1970-х роках мав назву Переяслав-Хмельницький історичний музей) вони були прийняті із матеріалами етнографічної експедиції музею, яка у 1963-1979 рр. працювала на території Чернігівщини. Це рушники-божники із Сосницького (23 од.), Менського (3 од.), Корюківського (2 од.) районів [1, інв. книга № 4]. Матеріали колекції датуються 1874-1931 рр.

До збірки входять вишиті (25 од.) та домоткані (3 од.) рушники-божники.

Основою для вишивання служило домоткане полотно (17 од.) та фабрична бавовняна тканина

Фрагмент рушника-божника, вишитого хрестиком.

T-1070. Кін. XIX ст. с. Чорнотичі

Сосницького району Чернігівської області